

1933 LONDRA PARA VE İKTİSAT KONFERANSI'NDA TÜRKİYE

Turkey at the London Monetary and Economic Conference of 1933

Erdem MERAĞLI*

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'ne karşı uluslararası ortak çözümler bulunması düşüncesiyle Milletler Cemiyeti tarafından toplanan 1933 Londra Para ve İktisat Konferansı'nın gündem maddelerini ve sonuçlarını, Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen ekonomi politikaları açısından değerlendirmektir. Büyük Buhran'ın etkili olduğu yıllarda devletler, krize karşı mücadele ederken birbirlerinden bağımsız iktisat politikaları izliyorlardı. Fakat bu durum sorunları çözmediği gibi, ekonomik krizi daha da derinleştiriyordu. Bu noktada konferanstan beklenen; ABD, Büyük Britanya ve Fransa gibi büyük devletlerin para politikaları ile gümrük duvarları üzerindeki anlaşmazlıklarının sona erdirilmesi ve küresel ekonomik krize karşı ortak önlemlerin alınmasıydı. Ancak konferans sonunda para politikalarında bir uzlaşmaya varılamadı ve konferansta imzalanan Gümrük Ateşkesi'nin ömrü ise sadece birkaç ay oldu. Diğer yandan konferansın katılımcı ülkelerinden Türkiye, bu dönemde gümrük duvarlarını yüksek tutuyor ve para politikalarında devalüasyon karşısı bir siyaset benimsiyordu. Bu politika esasen, "merkezdeki" sanayileşmiş devletlerin aleyhine, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya genelinde işleyen sürecin bir parçasıydı. Çalışma ile ulaşılan sonuçlardan biri, Londra Konferansı'ndaki görüş ayrılıklarının, uluslararası konjonktürde Türkiye gibi bağımsız iktisat politikaları izleme arzusunda olan "çevre" ülkelere avantaj sağladığı yönündedir. Makale ile varılan bir başka sonuç ise, küresel ekonomide Birinci Dünya Savaşı ile başlayıp 1929 Krizi ile hızlanan değişim sürecinin 1933'te Londra Konferansı'nda gün yüzüne çıkmış olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: 1933 Londra Para ve İktisat Konferansı, 1929 Dünya Ekonomik Krizi, Büyük Buhran, Türkiye, Devletçilik

ABSTRACT: The purpose of this study is to evaluate the agenda items and outcomes of the London Monetary and Economic Conference of 1933, convened by the League of Nations with the aim of finding common international solutions to the 1929 World Economic Crisis,

* Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Mardin, erdemmerakli@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2435-9926
Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, erdemmerakli@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2435-9926

OPEN ACCESS

© Copyright 2023 TÜEF Dergisi

Geliş Tarihi / Received: 06.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 07.11.2023

Yayın Tarihi / Published: 31.01.2024

in terms of the economic policies pursued in Turkey in the early years of the Republic. During the years of the Great Depression, states were pursuing independent economic policies while struggling against the crisis. However, this not only did not solve the problems, but also deepened the economic crisis. At this point, the conference was expected to end the disagreements between the big powers such as the US, Great Britain and France over monetary policies and customs walls and to take common measures against the global economic crisis. However, the conference failed to reach a consensus on monetary policies and the Customs Truce signed at the conference lasted only a few months. On the other hand, Turkey, one of the participating countries of the conference, kept its customs walls high and adopted an anti-devaluation policy in its monetary policies. In essence, this policy was part of the process that had been operating worldwide after the First World War, to the detriment of the industrialized states in the "center". One of the conclusions of the paper is that the divergence of views at the London Conference gave an advantage to "periphery" countries like Turkey, which wanted to pursue independent economic policies in the international conjuncture. Another conclusion reached in the article is that the process of change in the global economy, which started with the First World War and accelerated with the 1929 Crisis, came to light at the London Conference in 1933.

Keywords: The London Monetary and Economic Conference of 1933, 1929 World Economic Crisis, The Great Depression, Turkey, Statism

Cite as / Atf: MERAKLI, E. (2024). 1933 Londra Para ve İktisat Konferansı'nda Türkiye. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 14(27), 211-242. <https://doi.org/10.33207/trkede.1356231>

Yayın Tarihi	31 Ocak 2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Körleme
Benzerlik Taraması	Yapıldı-Turnitin
Etik Bildirim	tuefdergisi@trakya.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı/Lisans:	Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan makaleler https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/ tarafından lisanslanır.
Date of Publication	31 January 2024

Reviewers	An Internal (Editorial Board Member) Content review: Two External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	tuefdergisi@trakya.edu.tr
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Trakya University Journal of Faculty of Letters is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Giriş

Dünya tarihinde görülen küresel ekonomik krizlerden biri olan Büyük Buhran, 1929 yılının Ekim ayında New York Borsası'nda hisse fiyatlarında yaşanan çöküşle başladı. Borsadaki çöküşten sonra birkaç yıl içerisinde ABD genelinde binlerce banka ve faaliyetlerini bankalardan aldıkları kredilerle devam ettiren birçok sınıai ve ticari kuruluş iflas etti. Krizin, ABD ile iktisadi ilişkileri oldukça yakın olan Avrupa'ya yayılması ise uzun sürmedi. Savaş sonrasında iktisadi dengelerini Amerikan kredileriyle sağlayan Avrupa devletleri zor duruma düştü. Birçok hükûmet 1930-1932 yılları arasında buhranın etkilerini hafifletmeye yönelik önlemler aldı fakat bu tedbirler, uluslararası olmaktan ziyade ulusal ölçekliydi. Hükûmetlerin ayrı ayrı izledikleri politikalar, Büyük Buhran'ın önüne geçemedi, hatta bazı görüşlere göre krizi daha da şiddetlendirdi. Krizin yoğun bir şekilde hissedildiği ve belirsizliğin hâkim olduğu 1932 yılının sonlarına gelindiğinde Milletler Cemiyeti, buhrana karşı uluslararası ortak çözümler üretilmesi amacıyla 1933'ün yaz aylarında Londra'da "Para ve İktisat Konferansı" adı altında bir konferans düzenlemeye karar verdi. Konferanstan beklenen; ABD, Büyük Britanya ve Fransa gibi "büyük devletlerin" aralarındaki gümrük ve para politikalarına dair sorunlarını çözmeleri ve böylece krizin küresel etkilerinin aşılmasıydı. Ayrıca konferans ile -altın standardına¹

¹ Altın Standardı, bir ülkede dolaşımdaki toplam para miktarının altına çevirgenliğinin tam olmasına dayanan bir sistemdir (İktisat Terimleri Çalışma Grubu, 2011: 19). Kökleri 18. yüzyıl İngilteresi'ne dayanan ve 19. yüzyılda yaygınlaşan bu sistem, 1944 yılındaki Bretton

dayanan ancak Birinci Dünya Savaşı ve 1929 Krizi ile sarsılan- uluslararası ekonomik sistemin tekrar canlandırılması da ümit ediliyordu. Konferansa sadece büyük devletler değil, 1920’li ve 1930’lu yıllar itibariyle -her ne kadar siyasi açıdan bağımsız olsalar da- iktisadi açıdan Batılı sanayileşmiş ülkelere bağımlı ve ekonomisi tarıma dayalı devletler de katılacaktı. Bunlardan bir tanesi de Türkiye’ydi.

Türkiye, 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin özellikle tarım ve dış ticaret sektörleri üzerindeki olumsuz etkilerini yaşıyordu. Fakat ülkede hükûmetin başlıca gündem maddesi, yerli sanayinin hızla geliştirilerek siyasi bağımsızlığın ve yeni kurulmuş Cumhuriyet rejiminin iktisadi güçle desteklenmesiydi. Bu doğrultuda izlenecek ekonomi politikasının dayandığı temeller ile Londra Para ve İktisat Konferansı’nın başlıca tartışma konuları örtüşüyordu. Bunlar, gümrük duvarları ve para politikaları meseleleriydi. Türkiye, yerli sanayi kuruluşlarının büyümesini desteklemek amacıyla 1929 yılından beri gümrük duvarlarını yükseltiyor, ithalata sınırlamalar ile yasaklar getiriyor ve para politikalarında son derece katı bir denk bütçe-sağlam para siyasetini benimsiyordu. Türkiye’nin izlediği bu politikalar, dünyada 19. yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı’na kadar kurulu olan küresel iş bölümüne ters düşüyordu. “Eski düzene” göre, tarım ülkeleri sanayileşmiş ülkelere ham madde; sanayileşmiş ülkeler ise tarım ülkelerine mamul ürün ihraç ediyorlardı. Sistemin devamlılığı için bazı ülkelerin tarımda; bazı ülkelerin ise sanayide “uzmanlaşmaya” devam etmeleri gerekiyordu. Ancak Birinci Dünya Savaşı bu sistemi derinden sarstı ve ekonomisi tarıma dayalı birçok ülke sanayileşme yoluna girdi. Birinci Dünya Savaşı’nın etkileri henüz tazeyken ortaya çıkan 1929 Krizi ise, birçok sanayi ülkesini “içe kapanmaya” yöneltti ve bu da tarım ülkelerinin bağımsız iktisadi politikalar izlemelerini kolaylaştırdı.

Bu noktada Londra Konferansı, eski sistemin yeniden tesis edilmesi için atılan bir adımdı. Dolayısıyla konferans, Türkiye gibi tarıma dayalı ekonomiden sanayileşmiş devletler sınıfına geçmek isteyen ülkeleri yakından ilgilendiriyordu. Bu nedenle hükûmet, konferansa özel bir önem vererek hazırlandı ve toplantılar sırasında para ve gümrük politikalarına dair görüşlerini dünyaya ilan etti. Türkiye’de hükûmetin izlediği gümrük politikası ABD, Büyük Britanya ve Fransa ile uyumluydu. Dünya genelinde

---

Woods Konferansı’na kadar genel kabul görmeye devam etti. Bu konferansta alınan kararlar IMF üyesi ülkelerin para birimleri Amerikan dolarına, Amerikan doları ise altına bağlandı (İktisat Terimleri Çalışma Grubu, 2011: 65). Altın Standardı ve uluslararası para sisteminin tarihteki gelişimine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Eichengreen, B. (2008), *Globalizing capital: A history of the international monetary system*. Princeton University Press.

yükselen ekonomik milliyetçilik, Türkiye'ye de yansiyordu. Diğer yandan Türkiye para politikalarında, ABD ve Britanya'nın devalüasyondan yana görüşlerinden farklı olarak, para biriminin istikrarından taraf olan Fransa'ya daha yakın bir siyaset benimsiyordu. Hükûmet Türk lirasının, gerek dış borçların ödenmesinin zorlaşmaması için gerekse yönetici kadronun Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki enflasyon tecrübeleri nedeniyle istikrarına özen gösteriyor ve yabancı para birimleri karşısında değer kaybetmemesi için çabalıyordu. Türkiye'nin bu politikaları konferanstan sonra da devam edecekti. Bunda, hükûmetin sanayileşme yolundaki kararlı ekonomi politikaları kadar uluslararası konjonktürde Türkiye'nin bağımsız iktisadi politikalar izlemesine uygun bir zemin oluşması da etkiliydi. Bu noktada 1933 Londra Para ve İktisat Konferansı'nın sonuçları, bu zeminin oluştuğunun bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira konferansta büyük devletler arasında para politikalarına yönelik bir uzlaşmaya varılamamış ve gümrük duvarlarının daha fazla yükseltilmemesi yönünde alınan karar ise uzun ömürlü olmamıştı. Dolayısıyla konferansın sonunda, ekonomisi tarıma dayalı ve sanayisini geliştirmek isteyen Türkiye gibi devletler aleyhine bir karar çıkmamıştı.

1933 Londra Para ve İktisat Konferansı'na dair yurtdışı kaynaklı çalışmalar incelendiğinde, konferansın daha çok Batılı devletler açısından önemine ve sonuçlarına odaklanıldığı görülmektedir. 1930'ların dünyası ve konferans sürecindeki ağırlıkları göz önünde bulundurulursa, konuya ilişkin çalışmalarda ABD, Büyük Britanya ve Fransa gibi devletlere geniş yer verilmesi oldukça doğaldır. Türkiye'nin iktisadi tarihine ilişkin literatüre bakıldığında ise, 1933 Londra Para ve İktisat Konferansı'nın birçok çalışmada yüzeysel olarak ele alındığı, hatta çoğunda değinilmediği görülmektedir.² Bu makale ile, Londra Konferansı'nda yaşanan tartışmaların ve konferansın sonuçlarının Türkiye'nin izlediği iktisat politikaları açısından önemi ortaya konacaktır. Bu doğrultuda Türkiye'nin toplantılardaki tutumu, konferans genelindeki tartışmalar çerçevesinde, birinci ve ikinci el kaynaklara dayanılarak ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Böylece

---

² Bahsi geçen yabancı çalışmalara; James Ray Moore'un (1971) *A History of the World Economic Conference London, 1933* başlıklı Doktora Tezi ile Rodney J. Morrison'ın (1993) *The London Monetary and Economic Conference of 1933: A Public Goods Analysis* ve Sebastian Edwards'ın (2017) *The London Monetary and Economic Conference of 1933 and the End of the Great Depression* başlıklı makaleleri örnek olarak verilebilir. Ayrıca İlhan Tekeli ve Selim İlkin (2009) tarafından hazırlanan ve Türkiye iktisat tarihinin değerli eserlerinden biri olan *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu* başlıklı kitabın bir alt bölümü konferansa ayrılmış ancak detaya inilmeyerek konu genel hatlarıyla ele alınmıştır.

Türkiye'nin iktisat tarihinde "devletçilik yılları" olarak anılan ve devlet eliyle sanayileşme girişiminin yaşandığı 1930'ların uluslararası konjonktürü ve bu dönemde hükümetin benimsediği iktisat politikaları, Batılı devletler ile karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilecektir. Bu noktada Türkiye'nin izlediği ekonomi politikalarının, uluslararası konjonktürden nasıl etkilendiğine de açıklık getirilmeye çalışılacaktır. Makalenin birinci bölümünde, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin ortaya çıkışı ile dünyadaki ve Türkiye'deki etkileri ortaya konacaktır. İkinci bölümde, Londra Konferansı'nın Batılı devletler açısından genel seyrine değinilecektir. Son olarak üçüncü bölümde, Türkiye heyetinin konferansta yapmış olduğu konuşmalar üzerinden dönemin hükümetinin iktisadi politikalara dair görüşleri ve tezleri açıklanacaktır.

Büyük Buhran ve Türkiye

Dünya tarihinde, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında uluslararası alandaki siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel ilişkilerin açıklanmasında kullanılan kavramlar arasında merkez, çevre ve yarı-çevre yer almaktadır. Merkez ve çevre terimleri, ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyi farklılıklarını yansıttığı kadar dünya ekonomisindeki iş bölümünü de ifade etmektedir. Ekonomisi tarıma dayalı çevre ülkeler, merkezdeki sanayileşmiş ülkelere özellikle ekonomik açıdan bağımlı konumdadırlar. Fakat çevre ülkelerin yarı-çevre ülkelere dönüşmesi de belli şartlar altında mümkün olabilmektedir. Bu tarz bir değişimin yollarından biri, uluslararası konjonktürün elverişli olması durumunda ülke ekonomisinin aşırı korumacılık ile içe kapatılması ve hazır olduğunda ihracat yoluyla tekrar dünya ekonomisine açılmasıdır (Oran, 2018: 36). 19. yüzyıl geneline hâkim olan bu merkez-çevre dengesi, 20. yüzyılın başlarında, Birinci Dünya Savaşı ile değişmeye başladı. Savaşın ortaya çıkması ile uluslararası ticari ilişkiler durma noktasına geldi. Bu da sanayi devletlerini tarımsal üretime, tarım ülkelerini ise endüstriyel üretime yöneltti. Böylece savaş öncesinde merkez ve çevre ülkeler arasında kurulu olan ekonomik iş bölümü dengesi bozuldu. Harp döneminde yaşanan bu gelişme, savaş sonrası yılları derinden etkiledi (Gözcü, 2013: 148). Birinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası ticaret, savaş öncesine göre canlılığını büyük oranda yitirdi. Bunda rol oynayan etkenlerden biri, sanayileşmiş ülkelerin savaş nedeniyle endüstriyel ürün ihracatlarının azalması ve daha önce bu malları ithal eden tarım ülkelerinin bazı temel sanayi ürünlerini kendi kendilerine üretmek zorunda kalmalarıydı. Savaş öncesinde sınai ürün ithalatçısı konumundaki ülkelere ortaya çıkan yeni sanayi kuruluşları, üreticilerden oluşan yeni bir çıkar grubu meydana getirdi ve bunlar savaş sonrasında da varlıklarını devam ettirdiler. Ayrıca

endüstriyel alanda kullanılan tekniklerin gelişmesi ve dünya geneline yayılması da birçok ülkenin kendine yeterliğini arttırıyordu. Ancak uluslararası ticaretin gerilemesindeki ana etken, savaş sonrasında küresel çapta ortaya çıkan “ekonomik milliyetçilik” oldu. Bu düşüncenin yaygınlaşmasında, dünya siyasetindeki belirsizlik ortamı, devletlerin kendi kendine yetme arzuları ve iç piyasadaki üretici çıkar grupları rol sahibiydi. Birçok hükümet, yerli sanayi kuruluşlarını dışarıya karşı korumaya yöneldi. “Bir dışlayıcılık eylemi, dışlananlar tarafından bir diğerine yol açtı”. Devletlerin içe kapanma eğilimleri hızla arttı. Tüm bunlar, uluslararası ticaretin savaş öncesine oranla gerilemesine yol açtı (Potter, 1933: 39-40). Dahası, uluslararası ticaretin canlılığını yitirmesi ve birçok ülkenin yerli sanayilerini geliştirmeye yönelerek endüstriyel üretimlerini hızla arttırmaları, 1929 yılı sonlarında ortaya çıkacak ekonomik krizin derinleşmesine neden olan faktörlerden birini teşkil edecekti.

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin ilk işaretleri, Birinci Dünya Savaşı sonrasında tarım sektöründe görülmeye başlandı. Örneğin ABD, Kanada, Arjantin ve Avustralya'nın buğday ihracatı savaş öncesinde 7 milyon ton civarındayken bu rakam 1920'lerin sonuna gelindiğinde 19 milyon tona ulaştı. Buna ek olarak tarım sektörü savaşın bitmesinin ardından Avrupa'da da hızla toparlandı ve böylece dünya genelinde tarımsal arz fazlalığı ortaya çıktı. Bu gelişme tarım ürünü fiyatlarını %30'lara varan oranda düşürdü. Tarım kesimi ise, fiyat düşüşleri nedeniyle yaşadığı kaybı daha fazla üretim yaparak telafi etmeye çalıştı. 1925'ten sonra dünyadaki tarımsal üretim %30 ila %80 arasında yükseldi. 1929 yılına gelindiğinde “derin bir kriz” artık kaçınılmazdı (Berend, 2020: 83). Tarım sektöründe bu gelişmeler yaşanırken diğer yandan 1920'lerin ortalarında, Amerikalı yatırımcılar hızla kâr elde edebilmek amacıyla özellikle Florida'da toprak alım-satımına yöneldiler.³ Ancak kısa süre sonra toprak fiyatlarında çöküş yaşanınca yatırımcılar, bankalardan edindikleri kredilerle, New York Borsası'nda alım-satım yapmaya başladılar. Bu da borsada hisse senedi fiyatlarında aşırı yükselişlere

³ ABD'nin güney eyaletlerinden Florida'da, 1920'li yılların ortalarından itibaren emlak piyasasında canlılık ortaya çıkmıştı. Ancak bu gelişme, “spekülatif balonların” tüm özelliklerine sahipti. Arsa alım satımı yapan spekülâtorler, Florida'nın ılıman iklimi nedeniyle ileride bir tatil merkezine dönüşeceğini düşünüyorlar ve bunu pazarlıyorlardı. Böylece Florida'da gerek iç kesimlerdeki gerekse sahil hattındaki araziler hızla değerlenmeye başladılar. Birçok yatırımcı Florida'daki arazileri orada yaşamak için değil, kısa sürede iyi bir kâr oranıyla satmak amacıyla alıyordu. Fakat 1926 yılından sonra yeni alıcıların sayısı azalınca arazi fiyatlarındaki artış durakladı. Buna, aynı yıl içerisinde Florida eyaletinde yaşanan kasırga felaketleri de eklenince bölgedeki toprak fiyatlarında hızlı bir düşüş gerçekleşti (Galbraith, 2009: 17-20).

yol açtı ve Amerikan merkez bankası Federal Reserve Bank (FED), bunu durdurmak için 1929'un yaz aylarında faizleri %7'den %15'e yükseltti. Faizlerdeki bu radikal artış, ekim ayına gelindiğinde piyasada bir durgunluk ortaya çıkardı ve zaten fiyatları aşırı yükselmiş olan hisse senetlerinde panik halinde satışlar başladı. Borsadaki çöküşü, bankaların iflası takip etti ve böylece tarihte Büyük Buhran olarak anılacak olan 1929 Dünya Ekonomik Krizi başladı. (Kazgan, 2005: 44). ABD'de başlayan krizin Avrupa'ya yayılması, Avrupa ülkelerinin savaşın getirdiği yıkım sonrasında kalkınmalarını destekleyen Amerikan yatırımlarının ve kredilerinin neredeyse durma noktasına gelmesi ile gerçekleşti. Kriz ABD'de ve dünya genelinde girişimcileri yatırım yapmaktan büyük oranda uzaklaştırdı. Örneğin, Almanya'da dış yatırımların toplanma merkezi Reichsbank'ın rezervleri 1929-1931 yılları arasında 512 milyon dolardan 58 milyon dolara geriledi (Berend, 2020: 83-84).

Büyük Buhran'ın dünya genelinde görülen etkilerinden biri uluslararası ticari faaliyetlerin zayıflaması oldu. Örneğin, 1929 yılında dünyadaki toplam ihracat yaklaşık 33 milyar dolar iken bu rakam 1933 yılına gelindiğinde 14,7 milyar dolar civarına düştü (United Nations Statistics Division, 1962: Tablo 1). Diğer yandan aşağıda Tablo 1'de görüleceği üzere kriz ile birlikte batılı ülkelerin sınai üretimlerinde önemli azalmalar yaşandı. Sanayi üretimi endeksleri ABD, Büyük Britanya ve Almanya'da geriledi. Ayrıca Tablo 2'de belirtildiği üzere bu üç ülkede işsizlik oranı hızla yükseldi.

Tablo 1: Kriz Yıllarında Batılı Ülkelerde Sınai Üretim Endeksi (1929=100)

	1929	1930	1931	1932	1933
ABD	100	83	69	55	63
Büyük Britanya	100	94	86	89	95
Almanya	100	86	72	59	68

Kaynak: Işık ve Duman, 2012: 245.

Tablo 2: Kriz Yıllarında Batılı Ülkelerde İşsizlik Oranları

	1929	1930	1931	1932	1933
ABD	% 3,2	% 8,9	% 16,3	% 24,1	% 25,2
Büyük Britanya	% 10,4	% 16,1	% 21,3	% 22,1	% 19,9
Almanya	% 13,3	% 22,7	% 34,3	% 43,8	% 36,2

Kaynak: Işık ve Duman, 2012: 247.

ABD ve Avrupa'da durum böyleyken 1929 Krizi'nin Türkiye'yi yakından ilgilendiren etkisi ise, tarımsal ürün fiyatlarında yaşanan sert

düşüşlerdi. Aşağıda Tablo 3'te verildiği üzere, 1929-1933 yılları arasında Türkiye'de birçok tarımsal ürünün fiyat endeksi hızla azaldı.

Tablo 3: Kriz Yıllarında Türkiye'de Tarımsal Ürün Fiyatı Endeksi (1927=100)

	Afyon	Arpa	Buğday	Pamuk
1929	104,6	108,6	103,5	101,1
1930	70	60,5	55,5	58,5
1931	35,3	45,7	29,9	47,8
1932	35,2	43,2	29,2	52,4
1933	31,2	29,6	29,2	39,1

Kaynak: Varlık, 1981: 89.

Tarım ürünü fiyatlarındaki bu durum, özellikle ihracata yönelik üretim yapan Çukurova ve Ege bölgelerindeki tarım kesimini derinden etkiledi. Tarım sektörünün içine düştüğü kriz, kent ekonomisine de olumsuz yansıdı ve ticaret sektöründe iflaslar yaşandı (Pamuk, 2017: 186). Diğer yandan 1929 Krizi'nin etkili olduğu yıllarda aşağıdaki Tablo 4'te görüleceği üzere Türkiye'nin ihracat ve ithalat değerleri de hızla azaldı.

Tablo 4: Kriz Yıllarında Türkiye'nin Dış Ticareti (milyon TL)

	1929	1930	1931	1932	1933
İhracat	191	187	157	114	101
İthalat	284	172	153	101	89
Dış Ticaret Hacmi	475	359	310	215	190

Kaynak: Tezel, 2015: 136.

Türkiye'nin ihracatında yaşanan düşüşte tarımsal ürün fiyatlarının gerilemesi önemli rol sahibiydi, zira Türkiye'nin ihracat malları büyük oranda tarımsal ürünlerden oluşuyordu. Ayrıca Türkiye'nin tarım ürün ihraç ettiği Batılı ülkelerin kriz nedeniyle alım güçlerinin düşmesinin ve ithalat vergilerini yükseltmelerinin de bunda payı vardı. Türkiye'nin ithalat değerlerinde yaşanan gerilemede ise, ihracat gelirlerinin azalması nedeniyle ithalat olanaklarının daralmasının ve 1929'dan sonra ithalattan alınan gümrük vergilerinin hızla yükseltilmesinin etkili olduğu söylenebilir. Son olarak, Türkiye'nin dış ticaret hacminin 1929-1933 yılları arasında 475 milyon TL'den 190 milyon TL'ye düşmüş olması, ülke ekonomisinin içe kapanma eğilimine girdiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

1929'dan sonra birçok ülke ekonomik kriz nedeniyle yaşanan fiyat düşüşlerini, yüksek gümrük tarifeleri ve ithalata getirdikleri kotalar ile durdurmaya çalışıyordu. Milletler Cemiyeti'nin merkezi Cenevre'de

hazırlanan iktisadi raporlara göre bu politika uzun vadede ihracatı da olumsuz etkiliyordu. Tüm ülkelerin ihracat yapmaya çalıştıkları ve ithalat yapmadıkları bir ortamda, uluslararası ticaret kilitleniyordu. Hükûmetler mal alışverişinde normal ilişkilere geri dönmeliydiler. Birçok devletin 1929 Krizi'nden sonra benimsediği ithalat yasakları ve kotaları gibi önlemler aşamalı bir şekilde yürürlükten kaldırılmalıydı. Devletler, “aşırı tarifeler” içeren ekonomi politikalarını yeniden gözden geçirmeliler ve kendi aralarında anlaşmaya varmalıydılar. Ancak Milletler Cemiyeti'nin ekonomi raporlarındaki bu tavsiyelere rağmen dünya genelinde hükûmetler dış ticaret kısıtlamalarından yana tavır almaya devam ediyorlardı. Örneğin, Büyük Britanya Tarım Bakanı Walter Elliot, Londra Para ve İktisat Konferansı öncesinde Mayıs 1933'te yapmış olduğu bir konuşmasında, hükûmetin mevcut ekonomi politikasının temel iki noktasının üreticilerin örgütlenmeleri ve ithalatın kısıtlanması olduğunu söylüyordu. Britanya hükûmeti olarak dış ticarete; gümrük tarifesi, ambargo ve kota gibi her çeşit kısıtlama yöntemine başvurmaya devam edeceklerdi (Samuel, 1933: 447-448).

Görüldüğü gibi, serbest ticaretin geleneksel temsilcisi Büyük Britanya dahi 1930'lu yıllarda dış ticaretin kısıtlanmasına yönelik politikaları benimsiyordu. Bunda şüphesiz, 1929 Krizi'nin getirdiği olağanüstü koşulların hükûmetleri ekonomide farklı politikalar izlemeye zorlamasının ve dünya genelinde yükselen ekonomik milliyetçiliğin payı yüksekti. Yukarıda değinildiği üzere, dünyadaki ekonomik sistem bir merkez-çevre ilişkisi çerçevesinde ele alınırsa, merkezin ekonomi politikasında yaşanan değişimin çevrede de yansımaları olacaktı. Bu noktada Türkiye'nin 1920'li ve 1930'lu yıllar itibarıyla, tarıma dayalı ekonomisi ve sanayi ürünlerinde merkezdeki Batılı devletlere bağımlı olması gibi özellikleriyle bir çevre ülke statüsünde olduğu söylenebilir. Dolayısıyla dünyada yükselen ekonomik milliyetçilik eğiliminden Türkiye'nin de etkilenmesi doğal bir durumdu. Türkiye'de hükûmet gerek hızlı sanayileşme arzusu nedeniyle gerekse uluslararası konjonktürün bağımsız iktisat politikaları izlemeye elverişli olmasının katkısıyla 1930'lu yıllarda ekonomide milliyetçiliğe yönelecekti. Ancak bu noktada belirtmekte fayda var ki, “devletçilik” uygulamaları her ne kadar tam anlamıyla 1930'lu yıllarda yürürlüğe girmiş olsa da, Türkiye'de hükûmetin korumacı politikalara yönelik fikirleri, 1929 Krizi öncesine dayanıyordu.

Uzun savaş döneminin resmen sona erdiği 1923'ten sonra Türkiye'nin iktisat politikalarının ana hattını, yerli sermayeyi güçlendirmek ve böylece yabancı sermayeye bağımlılığı azaltmak oluşturuyordu. Bu noktada devlet, toplumda sermaye birikimini gerçekleştirecek kesimleri koruma amacıyla

gereken noktalarda bizzat destekte bulundu. Sadece sanayi değil tarım sektörünü korumaya yönelik de adımlar atıldı. Zira tarımsal kalkınmanın sağlanması, yerli sanayinin desteklenmesi için gerekli bir koşuld. Bu çerçevede Aşar Vergisi kaldırıldı ve Ziraat Bankası'nın faaliyetleri genişletildi. Sanayi sektörüne yönelik olarak ise; İş Bankası, Etibank, Sümerbank ve Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurularak yerli sınıai kuruluşların finanse edilmesi amaçlandı. Ayrıca 1927'de Teşvik-i Sanayi kanunu kabul edildi ve sanayi sektöründe kullanılacak araç ve makinelerin ithalatı kolaylaştırılarak yerli girişimci desteklendi (Erdal, 2021: 66-74).

Bu bağlamda Türkiye'nin yerli sanayiye korumak için gümrük duvarlarını yükseltmeye başlaması da esasen 1929 Krizi'nden önce gerçekleşti. Daha önce Temmuz 1923'te imzalanmış olan Lozan Barış Antlaşması'na göre Türkiye, 1929 yılına kadar gümrük duvarlarında değişiklik yapmamayı kabul etmişti (Pamuk, 2017: 186). Bu arada Türkiye'nin Osmanlı'dan kalan dış borçları ödemeye başlaması da 1929 yılına denk geliyordu. Dolayısıyla 1929 Krizi'nden ve etkilerinden bağımsız olarak, 1929 yılı Türkiye'nin iktisadi tarihi açısından dönüm noktalarından biriydi. Büyük Buhran, bu durumu pekiştiren bir faktör oldu. Bu hususta vurgulamakta fayda var ki, hükûmetin yeni gümrük tarifeleriyle ilgili çalışmaları 1925 yılına kadar uzanıyordu (Boratav, 2019: 51). Sonunda Lozan'daki sınırlamanın süresi dolunca hükûmet, ithalattaki ortalama gümrük vergisi oranını %13'ten %46'ya çıkaran yeni tarifeyi ekonomik kriz başlamadan önce Ekim 1929'da yürürlüğe koydu. Sonraki yıllarda da gümrük vergilerinin arttırılmasına devam edildi. Tarifelerin son derece yüksek tutulduğu 1930'larda Türkiye'nin dış ticareti büyük oranda ikili ticaret anlaşmalarına dayanıyordu. Dış ticarete atılan korumacılık adımları ülkede yerli sanayinin gelişimini destekledi. Özellikle tekstil sektöründe yerli üretimin iç piyasadaki payı hızla yükseldi (Pamuk, 2017: 186-187).

Para politikalarında ise Cumhuriyet hükûmeti, "denk bütçe-sağlam para" siyasetini benimsiyordu. 1930'lu yıllarda bütçe denklğine özel bir önem verildi ve bu bağlamda Türk lirasının değeri korunmaya çalışıldı. Birçok ülke kriz yıllarında devalüasyona başvururken Türkiye'de hükûmet bu yolu tercih etmedi. Bunda, Birinci Dünya Savaşı yıllarında aşırı para basımı sonrasında yaşanan enflasyonun ülkenin iktisadi hayatını derinden sarsmış olması da etkiliydi (Pamuk, 2017: 191-192). Ayrıca 1920'lerin sonlarında, ödemeler dengesinde ortaya çıkan açıklar da hükûmeti döviz piyasalarını denetim altına almaya ve Türk lirasının değerini korumaya yöneltti. 1930'da Türk lirasının sterlin karşısındaki kuru 10,30 TL olarak saptandı. Bu tarihte sterlin altına bağlı bir para birimi olduğu için Türk lirası da dolaylı olarak

altın standardına dahil oldu. Fakat Büyük Britanya'nın 1931'de devalüasyona gitmesi ve altın standardından ayrıldığını ilan etmesi üzerine hükümet Türk lirasını, altın standardında olan Fransız frankına bağladı. Bu dönemde ülkedeki her türlü döviz işlemi hükümetin denetimine girdi ve bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası 1932'de faaliyetlerine başladı. Paranın değerinin korunmasına yönelik tüm bu çabalar sonucunda 1930-1939 yılları arasında dolar kuru 2,12 liradan 1,28 liraya, sterlin kuru ise 10,32 liradan 5,70 liraya geriledi (Tezel, 2015: 203-204). Türk lirasının 1930'lu yıllarda dolar ve sterlin karşısında aşırı değer kazanmasında, Türkiye'de hükümetin bu husustaki kararlı politikası kadar, Büyük Britanya'nın 1931'de ve ABD'nin 1934'te altın standardından ayrılmalarının ve para birimlerini devalüe etmelerinin de (Néré, 1980: 111) önemli pay sahibi olduğu söylenebilir.

Londra Para ve İktisat Konferansı

Yukarıda genel hatlarıyla ele alındığı üzere Büyük Buhran'ın hem küresel ekonomiye hem de ayrı ayrı ülkelerin iktisadi hayatlarına getirdiği; uluslararası ticaretin zayıflaması, sanayi üretiminin azalması, tarım ürünü fiyatlarının düşmesi ve işsizliğin son derece yüksek oranlara ulaşması gibi derin sorunlar bulunuyordu. Tüm bu problemlere uluslararası ortak çözümler bulunması amacıyla ekonomik kriz yıllarında bir dizi konferans toplandı. Bu amaca yönelik ilk girişim Büyük Britanya'dan geldi ve Mayıs 1932'de krallığa bağlı ülkeleri buluşturan Ottawa Konferansı toplandı. Büyük Britanya bu konferans ile, kraliyete bağlı ülkelerin birbirleriyle bütünleştikleri ve krallık dışına karşı korumaya alındıkları, kendine yeterli bir ekonomik alan kurulmasını amaçlıyordu. Britanya'nın planına göre; Avustralya, Yeni Zelanda, Hindistan, Kanada ve Güney Afrika gibi krallık ülkelerinin birbirlerine karşı uyguladıkları gümrük vergileri düşürülecek, ancak dışarıda kalan ülkelere karşı tarifeler yükseltilecekti. Ottawa Konferansı, her ne kadar toplanış şekli olarak uluslararası olsa da küresel ekonominin güçlendirilmesinden ziyade bunu zorlaştıran bir niteliğe sahipti (Tekeli ve İlkin, 2009: 306). Zira 1929 Krizi ile uluslararası ticaretin daralması, sadece Britanya ve ona bağlı ülkelerde değil, Batı dünyasının genelinde yaşanıyordu. Fakat İngilizlerin bu çözümü, sadece kraliyet ülkelerinin birbirleriyle olan ticaretini geliştirmeyi öngörüyor ve dışarıya karşı korumacılığı benimsiyordu. Dolayısıyla Ottawa Konferansı'nda ABD, Fransa, Almanya ve İtalya gibi uluslararası ticaretin önde gelen sanayileşmiş ülkelerini dışlayan bir durum söz konusuydu. Bu da küresel ticaretin güçlendirilerek Büyük Buhran'ın aşılması düşüncesine uygun değildi.

Uluslararası niteliğe sahip bir başka konferans Milletler Cemiyeti tarafından 15 Temmuz 1932 tarihinde Lozan'da toplandı. Lozan'da alınan karara göre, Londra'da devletlerin dış ticaret ve para politikalarına yönelik sorunların tartışılacağı uluslararası bir konferans toplanacaktı. Bu karar, dönemin siyaset çevreleri tarafından ABD, Büyük Britanya ve Fransa arasındaki iktisadi konulardaki anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması için ümit verici bir gelişme olarak yorumlanıyordu. Londra Para ve İktisat Konferansı'nın organizasyon kurulu; ABD, Büyük Britanya, Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, İsviçre, Çekoslovakya, Macaristan, Lehistan, Finlandiya, Japonya, Çin, Hindistan ve Arjantin tarafından belirlenen iktisatçı ve maliyecilerden, ayrıca Milletler Cemiyeti ile Uluslararası Ödemeler Bankası temsilcilerinden oluşuyordu. Organizasyon kurulu, Ocak 1933'te toplantının gündemini açıkladı. Gündemde para politikaları, emtia fiyatları, kambiyo sınırlamaları ve uluslararası ticaret olacaktı. Konferans sonunda para politikalarına ilişkin ulaşılmak istenen amaç, altın standardının bazı düzenlemeler yapılarak uluslararası alanda yeniden tesis edilmesiydi. 1929 Krizi ile düşmüş olan emtia fiyatları ise, malların üretim ve ticaretine getirilecek düzenlemeler ile yeniden yükseltilmeliydi. Fiyatların yükseltilmesi, dünya genelinde iktisadi bir iyileşmenin başlayabilmesi için ilk büyük adım olacaktı. Bununla birlikte dünya ekonomisinde amaçlanan iyileşme için ülkelerin döviz sınırlamalarını kaldırmaları ve piyasalarını yabancı sermayeye açmaları gerekiyordu. Organizasyon kurulu son olarak, uluslararası ticaretin serbestlik derecesinin yetersiz olduğunu belirtiyordu. Devletlerin ihracatlarını arttırmak ancak ithalatlarını azaltmak istemeleri ve buna yönelik düzenlemelere gitmeleri, dünya genelindeki ticari faaliyetleri "felce" uğrattıyordu (Tekeli ve İlkin, 2009: 306-309).

Konferanstaki tartışma konularının başında ticaretin serbestliği meselesi geliyordu. ABD'ye göre bu hususta atılacak ilk adım, tüm devletlerin katılacağı bir tarife ateşkesinin hayata geçirilmesiydi (BCA, 30.10.0.0.228.534.19). Tarife Ateşkesi, konferans toplanmadan önce ABD Dışişleri Bakanlığının ekonomi danışmanlarından Herbert Feis tarafından ortaya atılmıştı. Ona göre Londra Para ve İktisat Konferansı'nda bir Tarife Ateşkesi imzalanmalıydı. Bu ateşkes ile diğer ülkelerin ABD mallarına yönelik ithalat vergilerini arttırmalarının önüne geçilecekti (Moore, 1971: 56-57). Konferans öncesinde toplanan Konferans Organizasyon Komitesi'nde gündeme gelen Tarife Ateşkesi'ne Avrupa başlangıçta şüpheyle yaklaştı. Zira bu anlaşma, değer kaybeden dolara karşı alınacak önlemleri engelleyecekti. Doların değer kaybetmesi, ABD'nin ihracatını, bir başka deyişle diğer ülkelerin ABD'den yapacakları ithalatı arttıracaktı.

Avrupa devletleri ise yaşanabilecek bu ithalat artışına karşı önlem alma haklarını korumak istiyorlardı. Fransa, bazı malların tarife ateşkesinden muafiyetini ve para birimi istikrarsız olan ülkelerden gelen malları vergilendirmeyi talep ediyordu. Büyük Britanya ise, Londra Konferansı'nda bir pazarlık aracı olarak kullanacağı "tarifeleri arttırmama" kozunu bir tarife ateşkesi ile kaybetmek istemiyordu (Moore, 1971: 158-159).

Fransa'nın ve Britanya'nın tarife ateşkesini zayıflatmaya yönelik talepleri, anlaşmayı bilinçli bir şekilde geciktirmeleri ve kendi meclislerinde tarife artışı kanunlarını hızla kabul etmeleri üzerine ABD'nin tutumu sertleşti. Amerikan hükümeti Fransa ve Britanya'yı, dolara hızla değer kaybettirmek ve konferansta uzlaşmaya varmamak ile tehdit etti. Bunun üzerine ABD, Britanya, Fransa ve Almanya arasında konferans başlamadan önce 12 Mayıs 1933 tarihinde Tarife Ateşkesi imzalandı. Anlaşma ile imzacı devletler tarifelerini daha fazla yükseltmemeyi taahhüt ettiler. Ancak Avrupalı devletlerin ateşkese yönelik çekimsiz yaklaşımları, anlaşmanın etkinliğini azaltıyordu. Fransa ve Britanya bazı muafiyetler elde ettiler. Almanya ise "Alman halkının hayati çıkarlarının tehlikeye girmesi" durumunda ateşkesi derhal feshedeceğini bildirdi. Sonuç olarak ABD, uluslararası ticaretteki sorunların çözümü için iş birliğini öngören Tarife Ateşkesi girişiminden beklediği verimi alamadı (Moore, 1971: 159). Avrupalı devletlerin, Tarife Ateşkesi'ne temkinli yaklaşımları üzerine dönemin ABD Başkanı Franklin Roosevelt, Londra Konferansı'nın açılışında yaptığı konuşmasında, ABD olarak uluslararası ticari ilişkilere önem verdiklerini fakat güçlü bir ulusal ekonomi kurmanın kendileri için daha öncelikli bir sorun olduğunu söyledi. Uluslararası alanda atılacak adımlar ile küresel ticareti yeniden inşa etmek için çaba harcanacaktı. Öte yandan Roosevelt, ülkenin içeride yaşadığı ekonomik sorunların uluslararası ticaretteki problemlerden daha acil olduğunu da vurguluyordu (Morrison, 1993: 310).

ABD'nin ekonomik krize yaklaşımı bu şekildeyken, dönemin ekonomistleri uluslararası ticaretin 1929 Krizi öncesindeki "normal ve istikrarlı" seyrine geri dönmesi için para birimlerine ilişkin sorunların çözülmesini öncelikli bir şart olarak görüyorlardı (Samuel, 1933: 446). Bu hususta Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda, İsviçre, Polonya ve Çekoslovakya, altın standardına bağlı kalınmasından ve para değerlerinin korunmasından yanaydılar. Bu devletlere göre para istikrarı sağlanmadıkça konferansın başarıya ulaşması mümkün değildi. Konferansta bu görüşün öncülüğünü Fransızlar yapıyorlardı. Fransa'nın tezi, iktisadi kalkınmanın devalüasyona gidilmeden de gerçekleşebileceği yönündeydi. Fransa'ya göre Büyük

Buhran'a yönelik alınacak tedbirlerin öncelikli amacı, para değerinin istikrarını sağlamak olmalıydı. Buna yönelik olarak ülkeler arası altın alışverişi kolaylaştırılmalı ve özellikle tarım ürünleri konusunda üretim ile tüketim arasında denge kurulmalıydı. Ayrıca piyasaya sürülmemiş ve kenarda bekleyen sermayenin kamu yararı gözetilerek kullanılmasını hedefleyen uluslararası bir program tesis edilmeliydi (BCA, 30.10.0.0.228.534.19). Fransızlar, küresel ticaretin canlandırılması için atılacak adımların, önde gelen para birimlerinin istikrarı sağlanmadan sonuçsuz kalacağını savunuyorlardı. Fransa heyeti, para konusunda bir uzlaşmaya varılmadan gümrük duvarlarının indirilmesi hakkında tartışmayı anlamsız buluyordu. Fransa'nın para birimlerinin istikrarından yana ısrarcı tavrının arka planında iki temel neden yer alıyordu. Bunlardan biri, dolar ve sterlinin değer kaybetmesinin, ABD'nin ve Britanya'nın ihracatlarını kolaylaştırması ve bunun da uluslararası ticarete Fransa'nın ihracatını sınırlamasıydı. Diğer neden ise, uluslararası bir altın standardı sisteminin yokluğunda, Fransa hükûmeti ulusal para birimi frankı, altın karşısında devalüe etmek zorunda kalacaktı. Bu da daha önce 1919-1926 yılları arasında yaşandığı gibi Fransız ekonomisini zorlayabilirdi (Edwards, 2017: 436).

Fransa'nın para politikalarına ilişkin tezlerine katılan ülkelerden biri de Hollanda idi. Hollanda'ya göre, ekonomik krizin kesin olarak atlatılabilmesi için dünya genelinde altın standardına geri dönülmesi gerekiyordu. Fakat bunun mümkün olmaması durumunda, ulusal para birimlerinin değerlerindeki dalgalanmalar, hükûmetler arasında yapılacak anlaşmalarla sınırlandırılabilirdi. Bunun yanı sıra paranın istikrarının sağlanabilmesi için ülkeler arasındaki emtia geçişlerinin serbestleştirilmesi de bir zorunluluktur. Hollanda ile beraber Belçika da altın standardı sistemini destekliyordu. Ayrıca Polonya'ya göre de atılması gereken ilk adım büyük devletlerin para birimlerinin değerlerinin korunmasıydı. Kambiyo sınırlamalarının kaldırılması, yalnızca mali ve iktisadi sorunların çözülmesiyle birlikte, aşamalı bir şekilde gerçekleştirilebilirdi. Fransa, Hollanda, Belçika ve Polonya gibi altın standardından yana devletlerin görüşleri böyleyken diğer yandan ABD, konferansta para birimlerinin istikrarından yana bir tavır sergilemiyordu. Bunda, Amerikan meclisinde enflasyon taraftarlarının baskın oluşları etkiliydi. Amerikalı vekillerin çoğunluğu, uluslararası ticaretin önündeki engeller kaldırılmadan ve kambiyo işleri düzene girmeden önce altın standardının dünya genelinde yeniden tesis edilmesini uygun bulmuyorlardı. ABD'ye göre krizin aşılabilmesi için öncelikle iş imkanlarının geliştirilerek tüketicinin alım gücünün artırılması gerekiyordu.

Böylece piyasadaki talebin artması ile fiyatlar yeniden yükselebilecekti. ABD, altın standardı sisteminin ancak bu adımlar atıldıktan sonra gündeme gelebileceğini düşünüyordu (BCA, 30.10.0.0.228.534.19).

Büyük Britanya ise Fransa ve ABD'nin görüşlerinin ortasında bir konumda bulunuyordu. Britanya Hükûmeti hem ABD'nin enflasyonist politikalarına hem de Fransa'nın paranın istikrarına katı bir şekilde bağlılığına temkinli yaklaşıyordu. Britanya, ABD'nin izlediği bayındırlık işlerini finanse etme politikasını benimsemeyecekti. Bununla birlikte, Fransa'nın savunduğu altın standardı sistemine de geri dönmeyecekti. Britanya hükûmeti krediler aracılığıyla ılımlı bir enflasyonist politika takip edecekti. Fakat bunun ötesinde Britanyalıların odaklandıkları mesele uluslararası ticaretti. Hükûmet, dünya genelindeki yüksek gümrük vergilerinin düşürülmesini istiyordu ve sanayi ürünü ihraç eden ülkelerin lehine olan "en çok gözetilen ulus"⁴ ilkesinde de ısrarcıydı. ABD ve Fransa ise, gümrük vergilerinin düşürülmesine sıcak bakmıyorlardı. Zira bu ülkeler, iç fiyatlarındaki dengeyi korumacı gümrük tarifeleri aracılığıyla sağlıyorlardı (Moore, 1971: 197-199). Öte yandan 1930 yılından beri Britanya kamuoyunda altın standardına olan güven kaybolmuştu. Dolayısıyla hükûmet, altın standardına geri dönmekten önce belli şartların sağlanması gerektiğini düşünüyordu. Bu şartlar; fiyatların yükseltilmesi, serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, ülkeler arası sermaye akımının arttırılması ve kambiyo işlemlerinin kolaylaştırılması idi (BCA, 30.10.0.0.228.534.19).

Kanada da ABD ile Büyük Britanya ile yakın görüşlere sahipti. Kanada, para istikrarının sağlanmasının, öncelikle uluslararası anlaşmalar yoluyla genel fiyat düzeyinin yükseltilmesine bağlı olduğunu düşünüyordu. Fiyatların yükseltilmesi ise, piyasadaki para arzının arttırılmasını öngören ucuz para politikalarıyla sağlanabilir ve bu hususta bayındırlık işleri bir araç olarak kullanılabilirdi. Amerikan-İngiliz görüşlerine yakın diğer devletlerden Güney Afrika'ya göre, meselenin özünde dünyada genel fiyat düzeyinde yaşanan düşüş vardı ve bu fiyatların tekrar yükseltilmesi için çaba gösterilmeliydi. Öte yandan Japonya da altın standardına dönüşte aceleci davranmanın, olumsuz sonuçlar verebileceği fikrindeydi. Japonlar,

---

⁴ En Çok Gözetilen Ulus İlkesi veya bir başka deyişle En Ziyade Mazharı Müsaade Millet Ahkâmı (The Most Favoured Nation Clause), uluslararası ticarete bir devlete verilmiş olan ayrıcalıkların diğer tüm devletlere de sağlanmasını öngören bir ilkedir (İktisat Terimleri Çalışma Grubu, 2011: 139). Bu ilkenin uygulanması, devletlerin kendi aralarında ikili ticaret anlaşmaları yaparak birbirlerine özel imtiyaz tanımlarının önüne geçiyordu. Bu açıdan En Çok Gözetilen Ulus İlkesi'nin uluslararası serbest ticareti destekleyici bir yönü vardı.

uluslararası alanda ucuz para politikasının takip edilmesinden taraftı. Almanya ise her şeyden önce devletler arasındaki siyasi sorunların çözülmesi gerektiğini düşünüyordu. Bunun ardından da kredi meselesi üzerine uzlaşma sağlanmalıydı. Uluslararası ticaretteki problemler ancak bu adımlardan sonra çözüme kavuşturulabilirdi. Almanlar ayrıca, ülkeler arasındaki altın alışverişinin serbestliği sağlanmadıkça altın standardına dayalı para uygulamasının anlamsız olduğu fikrindeydiler (BCA, 30.10.0.0.228.534.19).

Devletlerin paranın istikrarı ve altın standardı konularındaki görüşleri bu şekildeyken konferanstaki Fransa heyeti para istikrarıyla ilgili 27 Haziran 1933 tarihli bir Ortak Bildiri hazırladı. Fransızlar, dolar ile sterlinin istikrarının sağlanması ve altın standardının uygulanması için ABD ile Büyük Britanya'nın iş birliği yapmalarını istiyorlardı. Bu plana göre dolardaki düşüş durdurulacak ve döviz spekülasyonunun önüne geçilecekti. Bildiriye İtalya, Belçika ve Hollanda da destek verdiler. Ancak bu bildiri ABD tarafından 30 Haziran'da reddedildi. Bu kararın gerekçesi, Fransa'nın bu önerisinin ABD'deki fiyatları daha da düşüreceğinin öngörülmesiydi. Konferansın seyrini belirleyen olay ise, ABD Başkanı Roosevelt'in 3 Temmuz tarihinde yaptığı, görüşmelerin ortasına atılan bir "bomba" olarak anılacak açıklamalarıydı. Roosevelt, hükümetlerin geniş kapsamlı ekonomi programlarını değerlendirmeye almaları gerektiğini, para meselesinde gerçekleştirilecek "yapay istikrarın" bir yanılgı olduğunu ve ülkelerin "kendi imkanları dahilinde" yaşamaları gerektiğini söyledi. ABD Başkanı'na göre para istikrarı, eski uluslararası bankacıların bir saplantısıydı (Moore, 1971: 214-218). Amerikan hükümeti doların değerini, halkın satın alma ve borç ödeme gücüne uygun bir seviyeye düşürmek istiyordu. ABD'ye göre bu hedef, dünyadaki diğer uluslar için de sterlin veya frank cinsinden sadece birkaç ay sürecek bir kur sabitlemesinden daha yararlı olacaktı. Roosevelt, "geçici döviz kuru sabitlemesi doğru cevap değil" diyordu (Edwards, 2017: 442). ABD, Fransa'nın önerdiği para istikrarının tam tersi yönünde hareket ederek doların değerini düşürecekti. Böylece kriz ile düşmüş olan genel fiyat düzeyinin yükselmesi amaçlanıyordu. Roosevelt, diğer ülkelerin de devalüasyona gitmelerini ve bayındırlık işleri aracılığıyla hükümet harcamalarını arttırmalarını bekliyordu. Diğer ülkeler bu siyaseti benimsemeseler dahi, ABD hükümeti kendi belirlediği politikaları izlemeye devam edecekti. Roosevelt'in açıklamaları üzerine aynı gün, 3 Temmuz'da Fransa, Belçika, İtalya, Hollanda, İsviçre ve Polonya Altın Bloku'nu kurmaya karar verdiler. Devalüasyondan yana ABD-İngiltere bloğu ile başını Fransa'nın çektiği istikrardan yana Altın Bloku arasındaki para

politikasındaki bu derin ayrılık, ekonomik krize karşı uluslararası iş birliği umutlarını zayıflattı. Londra Para ve İktisat Konferansı bitme noktasına geldi (Moore, 1971: 218-221).

Büyük devletler arasında paranın istikrarına dair yaşanan anlaşmazlık, konferansın fiilen işlememesine neden oldu. Yine de ABD ve İngiltere görüşmelerin devam etmesinden yanaydılar. ABD heyetine göre, “bütün dünyanın ümidi” bu konferanstaydı. İskandinavya devletleri başlangıçta çekimser kalsalar da daha sonra konferansın devamını desteklemeye başladılar. Ayrıca Japonya ve Britanya dominyonları da ABD’den yana tavır aldılar. Öte yandan Fransa’nın başını çektiği paranın istikrarından yana olan devletler konferansın bir işlevinin kalmadığını öne sürerek görüşmelerin sona ermesini istiyorlardı (BCA, 30.10.0.0.228.534.19). Sonuç olarak 7 Temmuz 1933 tarihinde yapılan oylamada aralarında ABD, Büyük Britanya, Japonya, Kanada, Brezilya, Arjantin, Çin ve Hindistan’ın bulunduğu 25 ülke konferansın devam etmesi lehinde; içlerinde Fransa, İtalya, Almanya, Hollanda, Polonya, Belçika, İsviçre ve Türkiye’nin bulunduğu 15 devlet ise konferansın sonlandırılması yönünde oy kullandılar. SSCB oylamada çekimser kalmayı tercih etti (League of Nations, 1933, 25: 160-162). Sonuç olarak konferans çalışmalarını bir süre daha devam ettirecekti ancak çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınacağı üzere büyük devletlerin fikir ayrılıklarında bir uzlaşma sağlanamayacaktı.

Londra Para ve İktisat Konferansı’nda Türkiye

Londra Para ve İktisat Konferansı’nın genel seyri ve büyük devletlerin konferanstaki gümrük ve para politikaları meselelerine yaklaşımları bu şekildeyken, Türkiye de 1929 Krizi’nin etkisi altında ve hızla sanayileşmek isteyen bir ülke olarak konferansın katılımcıları arasında yer alıyordu. Türkiye, Kasım 1932’de Milletler Cemiyeti tarafından Londra Konferansı’na davet edildi ve hükümet 19 Aralık 1932 tarihli toplantısında daveti kabul etti (BCA, 30.18.01.02.32.79.6). Hükümet tarafından, konferansa hazırlık yapılması için “Dünya İktisadi Konferansına Hazırlık Komisyonu” adı altında bir komisyon kuruldu. Komisyon 18 Ocak-28 Nisan 1933 tarihleri arasında çalışmalar yaptı ve hazırlanan raporlarda, 1929 Krizi’nin sebepleri ile Türkiye’nin konferansta tartışılacak meselelere ilişkin nasıl bir duruş sergileyeceğine dair öneriler yer aldı. Bu öneriler arasında, Türkiye’nin Londra’daki konferansın toplanmasından önce hızlı bir şekilde uygulamaya koymasına gereken bazı iktisadi tedbirler bulunuyordu. Bunlardan bir tanesi, gümrük tarifelerinin derhal arttırılması yönündeydi. Zira konferans sonunda gümrük tarifelerinin arttırılmaması ortak bir kabul görebilir ve bu gelişme

Türkiye'yi zor duruma düşürebilirdi. Hükûmet bu öneriyi dikkate alarak 21 Mayıs 1933'te gümrük tarifelerini yükseltti (Tekeli ve İlkin, 2009: 310-311).

Konferansa hazırlık komisyonunun raporlarında, "laissez faire laissez passer" (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) görüşüne dayanan liberalizmin, hükûmetin "milli" tezine tamamen aykırı olduğu ifade ediliyordu. Ayrıca serbest ticareti teşvik eden En Çok Gözetilen Ulus İlkesi'nin uygulanması da Türkiye'nin yapacağı ikili ticaret anlaşmalarından verim alamamasına neden olacaktı. Bu noktada Türkiye'nin iktisadi durumu, yaptığı ihracattan daha fazlasını ithal etmeye elverişli değildi. Dolayısıyla devlet, ihracat-ithalat ilişkilerini ikili ticaret anlaşmaları yoluyla kurmak, ihracat yaptığı devletlerden ithalat yapmak mecburiyetindeydi (Cemal Ziya Bey, 1933: 13). Türkiye, gümrük duvarlarının yerli sanayiye koruyucu etkilerini sürdürmeyi hedefliyordu. Hükûmete göre gümrük tarifelerinde, ancak ikili anlaşmalar yoluyla karşılıklı bir şekilde indirim yapılabilirdi. Diğer yandan devlet, mevcut durumda izlediği sanayileşme politikasının, uluslararası ticareti geliştirmeye katkıda bulunduğu görüşüne sahipti. Zira sanayileşme çabaları, Türkiye'nin ithalat olanaklarını arttırıyordu. Bununla birlikte Türkiye, Osmanlı döneminden beri kurulu olan, sanayi ürünlerinin ithalatına ve tarım ürünlerinin ihracatına dayalı sabit dış ticari ilişkilerin devam etmesine karşıydı. Dolayısıyla ülkede yerli üretimi destekleme yönünde adımlar atılmaya devam edilecekti (Tekeli ve İlkin, 2009: 311-312). Konferansa hazırlık komisyonunda Türkiye'nin para politikalarına ilişkin görüşlerine de yer verildi. Türkiye, her ne kadar fiilen altın standardına dahil olmasa da bu sistemi destekleyen ülkelerle benzer para politikaları benimsiyordu. Fakat diğer yandan hükûmete göre, altın standardı mevcut haliyle uygulanabilir bir sistem değildi. Devletlerin tedavüldeki paranın miktarına karşılık olarak merkez bankalarında tutmaları gereken altın oranının, her ülkenin iktisadi durumu göz önünde bulundurularak belirlenmesi gerekiyordu (Cezmi Bey, 1933: 5). Türkiye paranın değerinin korunmasına hayati bir önem atfediyordu. Hükûmete göre milletlerin "mukadderatı" paralarının durumuna bağlıydı. Türkiye, paranın istikrarının sağlanması yolunda birtakım tedbirleri ekonomik krizin etkilerine rağmen uygulamaya devam ediyordu. Bütçenin denkliliğine özen gösteriliyor, dış borçların ödenmesinin kolaylaştırılması için çaba sarf ediliyor ve ihracatın arttırılmasını amaçlayan önlemler alınıyordu (Cemal Ziya Bey, 1933: 15).

Hazırlık komisyonunda gündeme gelen konular bu şekildeyken, Türkiye'nin Londra Para ve İktisat Konferansı'na katılacak heyeti, 1 Haziran 1933'te hükûmet tarafından çıkarılan bir kararname ile açıklandı. Buna göre konferansa gönderilecek heyetin başkanı Hariciye Vekili Tevfik Rüştü

(Aras) Bey, ikinci başkanı İktisat Vekili Celal (Bayar) Bey ve delegesi Londra Büyükelçisi Münir (Erteğün) Bey olacaktı. Heyetin diğer üyeleri ise; Maliye Vekaleti Varidat Umum Müdürü Cezmi (Emiroğlu)⁵ Bey, Maliye müfettişlerinden Halit Nazmi, Hariciye Vekaleti Ticaret İşleri Umum Müdürü Bedi Bey, Hariciye Vekaleti özel kalemlerinden Refik Amir Bey, Hariciye Vekaleti memurlarından İzzettin Tuğrul Bey, Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti Müsteşarı Adil Bey, Cumhuriyet Merkez Bankası Umum Müdürü Salahaddin (Çam) Bey, Cumhuriyet Merkez Bankası Mali Müşaviri Namık Zeki Bey, İş Bankası Umum Müfettişi Sami Bey ve İş Bankası memurlarından Huldi Bey idi (BCA, 30.18.1.2.37.41.12). Ayrıca daha sonra 4 Haziran 1933'te ilan edilen bir kararnameyle CHP Bolu Mebusu Falih Rıfki (Atay) Bey'in de heyete danışman olarak katılması kararlaştırıldı (BCA, 30.18.1.1.2.37.42.4).

12 Haziran 1933 tarihinde açılışı yapılan Londra Para ve İktisat Konferansı'nın başlangıcında, Türkiye'nin de imzaladığı bir Gümrük Ateşkesi yapıldı. Ateşkes, konferans başlamadan önce 12 Mayıs 1933 tarihinde ABD, Büyük Britanya, Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Norveç ve Japonya hükümetleri tarafından konferansın hazırlık komisyonuna sunulmuştu. Adı geçen hükümetler, Londra Konferansı'nın başarılı olabilmesi için bu anlaşmanın konferansın başlangıcında -12 Haziran tarihinden itibaren- diğer katılımcı devletlerin de imzasına açılması gerektiği üzerinde uzlaşmışlardı (League of Nations, 1933, 39: 225). Konferans başladıktan sonra ise, Konferans Başkanlığı tarafından Gümrük Ateşkesi ilan edildi ve Türkiye 14 Haziran 1933 tarihinde imzacı devletler arasına katıldı (BCA, 30.10.0.0.229.538.7). Gümrük Ateşkesi'ne göre imzacı devletler; yeni gümrük vergileri koymamayı, mevcut tarifeleri "hissedilir bir derecede" yükseltmemeyi, ihracat mallarına yeni yasaklar getirmemeyi ve mevcut yasakları ağırlaştırmamayı taahhüt ediyorlardı (Cumhuriyet, 18 Haziran 1933). Konferans sona ermeden bir gün önce, 26 Temmuz 1933 tarihi itibarıyla aralarında ABD, Büyük Britanya, Fransa, Almanya, İtalya, Sovyet Rusya, Belçika, Bulgaristan, Yunanistan ve Japonya'nın da bulunduğu toplam 60 devlet Gümrük Ateşkesi'ne katılmış bulunuyordu (League of Nations, 1933, 39: 225).

---

⁵ Adı geçen Cezmi Bey, Emiroğlu soyadının yanı sıra Erçin soyadını da kullanmakta ve literatürde Cezmi Erçin olarak da bilinmektedir. Ayrıca Lemi Atalay'ın araştırmasına göre Cezmi Bey'in Ertuğrul soyadını da kullanmış olması yüksek bir ihtimaldir (Atalay, 2017: 1200-1203).

Gümrük Ateşkesi'ne katılımın ardından konferansın ilk günlerinde, 15 Haziran 1933 tarihli oturumda Türkiye heyetinin baş delegesi ve Hariciye Vekili Tefik Rüştü Bey bir konuşma yaptı. Tefik Rüştü, konferanstaki nutkuna Büyük Buhran'dan bahsederek başladı ve krizin her ülkede kendisini farklı bir şekilde gösterdiğini belirtti. Buhran, kimi ülkelerde genel fiyat düzeyinin -özellikle de tarımsal ürün fiyatlarının- düşüşüne, kimi ülkelerde ise işsizliğin hızla artmasına neden oluyordu. Dahası, ekonomik kriz, halihazırda servet birikiminden yoksun durumda olan ülkelerin ekonomik koşullarını diğer ülkelere göre daha da zorlaştırıyordu (League of Nations, 1933, 6: 37). Türkiye'de hükümet, yıllar süren savaşların ardından ülkeyi yeniden inşa etme görevini üstlenmiş durumdayken bunun üzerine küresel çapta yaşanan bir krizin etkileriyle de mücadele etmek zorundaydı. Türkiye, mevcut durumda ticareti ve iç pazarı yeterince gelişmemiş ve dış ticareti ekonomisinde büyük paya sahip olan bir ülkeydi. Kriz öncesinde devletin bütçe gelirlerinin en önemli kaynağı gümrük vergileriydi. Ayrıca kamu harcamaları, ülke içerisindeki ticarete büyük bir talep oluşturuyordu. Türkiye, bütçe dengesinin kurulmasının zorlaştığı, dış ticaret açığının endişe verici olduğu ve birçok ülkeden daha acil bir şekilde yeniden yapılanma ihtiyacı duyan bir ülkeydi. Dolayısıyla ödemeler dengesi sorunu, Türkiye için hayati öneme sahipti (BCA, 30.10.0.229.538.8).

Hariciye Vekili konuşmasına Türkiye'nin dünya genelinde tüm ülkelerin refahına ve uluslararası iş birliğine önem verdiğini vurgulayarak devam etti. Ancak ülkelerin iktisadi dengelerinin yeniden sağlanması meselesi, eşit bir çıkar ilişkisi çerçevesinde ele alınmalıydı. Krizin başlangıcında bazı ülkelerin almış oldukları önlemler, "ticareti engellemeyi seven kaprisli bir eğilimin" ifadesi değillerdi. Dolayısıyla bu önlemlerin kaldırılması sorunu, ilgili ülkelerin içerisinde buldukları iktisadi koşullar ile beraber ele alınmalıydı. Cumhuriyet hükümeti, ihracat yaptığı devletler ile birçok ikili ticaret anlaşması yapmış ve yeni anlaşmalar yapmaya da devam edecekti. Ekonomik izolasyonun ülkeler için olumsuz sonuçlar getirmesi kaçınılmazdı ve bu noktada ideal olan, ülkenin ekonomi politikalarına rehberlik edecek bir uluslararası iş birliğinin kurulmasıydı. Fakat iktisadi ve mali dengenin sağlanması için hükümetler tarafından gümrüklere ilişkin geçmiş yıllarda alınmış tedbirlerin özensiz bir şekilde kaldırılması, birçok ülkenin ekonomik durumunu daha da kötüleştirebilirdi. Zira ödemeler dengesinde açık veren bir ülke, aşırı serbest bir uluslararası ticaret ortamında diğer devletlerin gölgesinde kalabilirdi. Ayrıca, uluslararası ticaret en basit tanımıyla ülkeler arasında bir artık alışverişiydi ve bu alanda yapılacak ödemelerin aynî (mal)

olarak gerçekleşmesi, ödemeler dengesinin kurulmasına katkı sağlıyordu (BCA, 30.10.0.0.229.538.8).

Türkiye’de “Kemalist rejim”, bütçe harcamalarının düşürülmesi ve hazinenin güçlendirilmesi yoluyla yeni bir mali ve iktisadi yapılanmaya gidiyordu. Dış borçların ödenmeye devam etmesi noktasında ise, döviz kurunun dengelenmesi, bir başka deyişle Türk lirasının yabancı para birimlerine karşı değerinin istikrarının sağlanması, hükûmetin borçlarını ödemesine katkı yapıyordu. Ayrıca bayındırlık işleri aracılığıyla ülkede istihdam olanakları arttırılıyordu (League of Nations, 1933, 6: 38). Tevfik Rüştü, konuşmasında sanayi meselesine de değindi. Türkiye, ihraç edemediği pamuk ve ipek gibi ürünleri kendi iç piyasasında kullanıyordu. Hariciye Vekili sözlerine, “ülkenin özelliklerine uygun sanayiler geliştirmeye özen gösteriyoruz ama herhangi bir otarşiyi hedeflemekten uzağız” şeklinde devam ediyordu. Zira ülkelerin refahı ve gelişimi, tüketimin artması ile üretimi de ileri taşıyordu. Bu da hem ulusal hem de uluslararası alanda iktisadi açıdan olumluydu. Türkiye, ekonomide milliyetçi bir siyaset izliyordu ancak uluslararası iş birliğine kapalı değildi ve konferansın bu husustaki çalışmalarına uyum sağlamaya hazırdu. Tevfik Rüştü konuşmasının sonunda, sorunların yalnızca uluslararası bir iş birliği ile çözülebileceğini ve toplanan konferansların başarısının tüm ülkelere eşit bir şekilde yaklaşılmasına bağlı olduğunu belirtiyordu (BCA, 30.10.0.0.229.538.8).

Konferansın devamında, 22 Haziran 1933 tarihli toplantılarda, Türkiye heyetinin başkanı Tevfik Rüştü Bey tekrar söz aldı (League of Nations, 1933, 12: 85-86). Tevfik Rüştü konuşmasında, Türkiye heyetinin dış ticaret meselelerine yönelik görüşlerini açıkladı. Halihazırda dış ticaret açığını kapatabilmek için gerekli altyapıya sahip olmayan devletler, ihracat gelirlerini yüksek seviyede tutabilmek amacıyla diğer ülkelerle ikili ticaret anlaşmaları imzalıyorlardı. Türkiye, uluslararası ticari ilişkilerde devletler arasında kesin bir eşitliğin tesis edilmesinin zorluğunun farkındaydı. Ancak hükûmet, temelinde adalet ve mütekabiliyet olmayan ticari ilişkilerin kurulmasını da destekleyemezdi. Türkiye ayrıca, uluslararası ekonominin içinde bulunduğu mevcut şartlarda, “normal ticarî münasebetler tesisine doğru bir iki adım bile atmanın” mümkün olmadığını düşünüyordu. 1929 Krizi öncesinde, dış ticaret tarifelerinde uygulanan “klasik himaye mekanizması”, buhran yıllarındaki “anormal vaziyette” ticari ilişkilerin düzenlenmesi için yeterli değildi (Cumhuriyet, 2 Temmuz 1933). Konferansta kararlar alınırken, ulusların iktisadi hayatlarının gerçekleri hesaba katılmazsa ve bu kararlar zorla kabul ettirilmek istenirse, birçok ülke

kendisini yüksek gümrük tarifelerinin ötesinde, dış ticareti tekelleştirmeye yönelik daha genel bir politika ile savunmaya başlayacaktı (League of Nations, 1933, 12: 86). Zira Tefvik Rüştü'ye göre “bu milletler her halde ölmeğe karar veremezler” idi. Yaşanmakta olan ekonomik krizin etkileri, küresel çapta genel bir nitelik taşıyordu. Fakat buhranın birçok farklı nedeni bulunuyordu ve bunlar ülkeden ülkeye değişiyordu. Bu nedenle, tüm ülkelere aynı şartlar altında kabul ettirilecek mutlak bir kararın istenilen sonucu vermemesi kuvvetle muhtemeldi (Cumhuriyet, 2 Temmuz 1933). Fiyatları arttırmaya yönelik para politikaları, tüm ülkelerde aynı etkiyi yaratmayabilirdi. Hatta ekonomisi tarıma dayalı devletlerin iktisadi şartları göz önünde bulundurulduğunda fiyatların yapay bir şekilde artırılması yeni dengesizliklere yol açabilirdi. Birçok tarım ülkesinin ekonomisi “herhangi bir devalüasyon deneyine” dayanacak durumda değildi. Devalüasyon önerileri, Türkiye gibi rezervleri yetersiz olan ve para biriminin istikrarının sürdürülmesine ihtiyaç duyan devletler için krize bir çözüm olamazdı (League of Nations, 1933, 12: 86-88).

Konferansın sonraki günlerinde, 29 Haziran 1933 tarihli toplantılarda, Türkiye delegasyonundan Sami Bey, hükûmetin gümrük siyasetine yönelik görüşlerini geniş çaplı bir şekilde diğer ülkelere ilan etti. Türkiye'ye göre, gerek dış ticaret kontenjanlarının tedricî bir suretle azaltılması, gerekse döviz işlemlerindeki sınırlandırmaların kaldırılması hususlarında somut ve kalıcı sonuçlar ancak iki taraflı anlaşmalar yoluyla elde edilebilirdi. Türkiye, “satın almadan her zaman satmak” arzusunun fiili olarak mümkün olmadığı ve dahası, bunun zararlı olduğu görüşündeydi. Bundan dolayı hükûmet hem ihracat hem de ithalat faaliyetlerini kapsamına alan ikili ticaret anlaşmaların yapılmasından taraftardı ve bu doğrultuda adımlar atıyordu (League of Nations, 1933, 18: 124-125). Türkiye, “satılabilmek için satın almak” zorunda olan bir ülkedydi. Dolayısıyla ithalat ve ihracat ilişkilerinin karşılıklılık esasına göre kurulması bir mecburiyetti. Mevcut şartlar altında, iktisadi hayata yönelik “klâsik” (liberal) düşünceler ise Türkiye'nin sorunlarını çözmesine yardımcı olamazdı. Türkiye heyetine göre 1929 Krizi'nin etkileri, buhran öncesine ait hükümler ile çözülemezdi. Bunlardan bir tanesi de En Çok Gözetilen Ulus İlkesi idi. Uluslararası ticarete genel kabul gören bu ilkenin gözden geçirilmesi ve iki taraflı anlaşmaları kolaylaştıracak şekilde yeni bir zemin hazırlanması gerekiyordu (Cumhuriyet, 11 Temmuz 1933).

Türkiye'nin konferans heyetine göre, gümrük tarifelerindeki hareket serbestliği, devletlerin siyasi bağımsızlıklarıyla da yakından ilişkiliydi. Bu tarifeler, keskin sınırları olan bir sistemden ziyade ülkelerin dönem dönem değişen ihtiyaçlarına göre şekil alıyordu. Dolayısıyla gümrük tarifelerine

uluslararası bir müdahale yapılmamalıydı. Bu hususta yapılacak değişiklikler sadece karşılıklı uzlaşmaya dayalı ikili ticaret anlaşmaları yoluyla gerçekleştirilebilirdi. Hükümet, Gümrük Ateşkesi'ni güçlendirmek amacıyla gümrük vergilerinde ancak "cüz'i" bir indirimi destekleyebilirdi. Zira tüm dünya genelinde uygulanacak büyük orandaki bir tarife indirimi, bütçe gelirinin önemli bir kısmı gümrük vergilerine dayanan Türkiye gibi ülkeleri zor durumda bırakacaktı. Bu görüşü konferans sırasında Japonya heyeti de daha önce dile getirmişti. Tüm bunların yanı sıra Türkiye, tarife meselesinin konferansta konuşulan diğer konulardan ayrı tutulamayacağı görüşündeydi. Dünya genelinde maliye ve para meselelerinde bir istikrar sağlanmaksızın gümrük vergilerinin düşürülmesi anlamsız bir hamle olacaktı. Sami Bey'e göre, Türkiye'de hükümetin gümrük siyaseti dört amaca hizmet ediyordu ve sonraki yıllarda da bu politika değişmeyecekti: tarım sektörünün himaye edilmesi, yerli sanayinin korunması, bütçe gelirinin artırılması ve dış borçların ödenmesinin kolaylaştırılması. Bu noktada hükümete göre, ülkenin kendi tarımsal ürünlerine dayanan ve ülkenin temel ihtiyaç maddelerini üreten sanayilerin kurulması ve dışarıya karşı korunması, aşırı milliyetçilik olarak tasvir edilemezdi. Türkiye heyeti bu hususta, mevzubahis olan sanayi kuruluşlarının ihracata yönelik olmadığını ve iç piyasanın ihtiyaçlarına hizmet ettiğini de özellikle belirtiyordu. Ayrıca Türkiye gibi "iktisadî ve içtimaî tekâmül halinde" olan ülkeler, gelişmeye devam edebilmeleri için ithalata ihtiyaç duyuyorlardı. Dolayısıyla otarşi fikri, hükümetin dış ticaret politikalarının şekillenmesinde hiçbir şekilde etkili değildi (Cumhuriyet, 11 Temmuz 1933).

Türkiye heyetinin bu açıklamaları üzerine, 30 Haziran 1933 tarihli toplantıda Almanya temsilciliği Türkiye'nin sanayileşme politikasına yönelik bazı eleştiriler yöneltti (League of Nations, 1933, 19: 132-133). Daha önce Türkiye delegasyonu tarafından konferansta yapılan sunumlarda, ülkenin temel ihtiyaçlarının karşılanması hususunda Türkiye'nin -tam bir otarşiyi amaçlamaksızın- ham madde işleyen sınaî kuruluşlar tesis ettiği açıklanmıştı (Tekeli ve İlkin, 2009: 318). Yeni fabrikaların tesis edilmesi ile ekonominin dengelenmesi ve ülkedeki iş imkanlarının artırılması da amaçlanıyordu. Fakat Almanya heyetinden M. Posse'nin Türkiye'nin bu görüşlerine karşı yaklaşımı olumsuzdu. Konuya ilişkin olarak konferansın toplantı tutanaklarında "M. Posse'nin görüşüne göre böyle bir eylem felaket olurdu; sanayileşmiş devletler ihracat ticaretinde rekabeti düzenlemek için anlaşmalar yapana kadar tatmin edici bir anlaşmaya varılamazdı" ifadeleri yer alıyordu (League of Nations, 1933, 19: 133). Diğer yandan konferansı takip etmek üzere Londra'da bulunan ve gelişmeleri Türkiye'ye yazdığı

mektuplarla ileten Falih Rıfki Bey (Atay), Posse'nin "Türkiye'nin iktisadi inkişafının seyrine uyararak bazı ziraî mahsullerini işleyecek sanayi yapması ve himaye etmesi, dünya buhranını şiddetlendirecek bir felakettir" ifadelerini kullandığını yazıyordu. Falih Rıfki, Almanya delegesinin "böyle memleketlere karşı sanayi memleketlerinin ihracat rekabetini keserek harekete geçmeleri lüzumunu" hatırlattığını da belirtiyordu (Atay, 2019: 39). Almanya delegasyonunun bu çıkışı üzerine 3 Temmuz 1933 tarihli toplantıda Türkiye'nin Londra Elçisi Münir Bey söz aldı (League of Nations, 1933, 21: 138). Münir Bey, öncelikle M. Posse'nin açıklamalarının sanayi ülkeleri arasında bir cephe kurulmasını hedefler bir nitelikte olduğunu söyledi ve bu noktada konferansın var oluş nedeninin katılımcı devletler arasında ortak bir anlaşmaya varmak olduğunu hatırlattı (Cumhuriyet, 5 Temmuz 1933). Sonrasında ise, ekonomik bağımsızlığın en az siyasi bağımsızlık kadar önem arz ettiğini ve uluslararası iktisadi ilişkilerin yalnızca karşılıklı saygı temeli üzerinde gelişebileceğini belirtti. Ayrıca Münir Bey'e göre, diğer tarım ülkeleri Almanya'nın bu söylemlerinden etkilenmeden kendi politikalarını izlemeye devam etmeliydiler. Bunun üzerine Almanya temsilcilerinden Sarrow, sanayileşmiş devletlerin tarım ülkelerine karşı bir cephe teşkil etmelerini önermediklerini söyledi (Tekeli ve İlkin, 2009: 318).

Türkiye ve Almanya heyetleri arasındaki tartışma sonrasında, çalışmanın bir önceki bölümünde değinildiği üzere, 7 Temmuz 1933 tarihinde Londra Konferansı'nın devamına dair bir oylama yapıldı ve oy çokluğuyla çalışmaların kaldığı yerden devam etmesi kararlaştırıldı. Ancak 7 Temmuz sonrasındaki süreçte devletlerin genel politikalarında kayda değer bir değişiklik olmadı. 14 Temmuz'da yapılan toplantıda, merkez bankaları arasında uluslararası iş birliğinin devam etmesi kararlaştırıldı. 20 Temmuz tarihli toplantıda da yine aynı karar tekrarlandı ve ülkeler arasındaki altın alışverişinin kolaylaştırılması için çaba gösterilmesi gerektiği ifade edildi (Emiroğlu, 1933: 30-31). Bu gelişmelerin ardından 27 Temmuz tarihinde konferansın çalışmalarına ara vermesi kararlaştırıldı. Fakat daha sonra konferans tekrar bir araya gelmedi. Böylece 12 Haziran 1933'te başlamış olan Londra Para ve İktisat Konferansı 27 Temmuz 1933'te sona ermiş oldu (İlkin ve Tekeli, 2009: 316). Londra Para ve İktisat Konferansı sonunda, konferanstaki tartışma konularına yönelik benimsedikleri görüşler açısından dört farklı ülke grubu ortaya çıktı. Bunlardan birincisi, Batı yarımküre ülkeleri, ABD'nin politikalarını izlediler. İkinci grup, Büyük Britanya ve onu takip eden imparatorluk ülkeleri ile Japonya'dan meydana geliyordu. Üçüncü grup, Fransa'nın öncülüğünde Altın Bloku'nda birleşti. Dördüncü

grup ise, birbirleriyle iş birliği içerisinde olmayan çeşitli devletlerden oluşuyordu. Dördüncü gruptaki ülkelerin öne çıkan özellikleri; dış borçlarının yüksek olması, 1929 Krizi'nin neden olduğu ihracatta yaşanan çöküşten derin bir şekilde etkilenmeleri, dış ticaretlerine kısıtlama getirmeleri ve kalkınmaları için dış yardıma ihtiyaç duymalarıydı. Bu dört grubun dışında ise Almanya ve SSCB bulunuyordu. Her iki devlet de siyasi açıdan izole durumdaydılar ve iç ekonomik sorunlarla meşgulydüler. Özellikle Almanya, yüksek işsizlik ve dış borç ile baş etmek zorundaydı. Uluslararası bir yardımın da söz konusu olmadığı Almanlar ve Sovyetler için geriye tek seçenek ekonomide aşırı milliyetçilik, bir başka deyişle iç kapanma ve korumacılık kalıyordu (Moore, 1971: 199-200). Bu noktada Türkiye'nin, dördüncü gruba dahil olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye ekonomisi, çalışmada ele alındığı üzere 1920'li ve 1930'lu yıllar itibarıyla yukarıda dördüncü grup ülkeler için sayılan özellikleri taşıyordu.

Konferans sonu itibarıyla, para politikalarında herhangi bir uzlaşma sağlanamadı ancak gümrük duvarlarına yönelik bir Gümrük Ateşkesi imzalandı. Fakat Gümrük Ateşkesi uzun ömürlü olmadı. Konferanstan kısa bir süre sonra ABD'de bazı tarımsal ve endüstriyel ürünlerde oranlar yükseltildi ve bunun üzerine Fransa öncülüğündeki Altın Bloku ülkeleri de ateşkesten ayrıldılar. Ardından 7 Kasım 1933 tarihinde Büyük Britanya ve onunla birlikte Kanada gibi kraliyet ülkeleri de Gümrük Ateşkesi'ni feshedince anlaşmanın fiili bir karşılığı kalmadı (Moore, 1971: 238). Konferanstan yaklaşık bir yıl sonra, Türkiye de 30 Mayıs 1934 tarihinde aldığı kararla ateşkesi feshetti. Hükümet buna gerekçe olarak, birçok imzacı devletin ateşkesi feshetmiş olmasını ve gelecekte devletin gümrük tarifelerine yönelik yapabileceği değişikliklere bir engel teşkil etmesini gösterdi (BCA, 30.18.1.2.45.38.19). Böylece 1933 yılının haziran ve temmuz aylarında toplanan Londra Para ve İktisat Konferansı, sadece para politikalarında değil, görünürde bir anlaşmaya varılmış olan gümrük duvarları meselesinde de kalıcı çözümler üretememiş oldu. Artık uluslararası ekonomide devletler, 1929-1930 yıllarından beri olduğu gibi birbirlerinden bağımsız iktisat politikaları izlemeye devam edecekler ve kendi iç piyasalarına odaklanacaklardı. Küresel ekonomideki merkez ve çevre veya bir başka deyişle sanayi ve tarım ülkeleri arasındaki iş bölümü dengesinde, Birinci Dünya Savaşı ile başlayan ve 1929 Krizi ile hızlanan değişim süreci, 1933 Londra Konferansı ile resmiyete dökülmüştü. Dünya ekonomisi artık yeni bir döneme girmişti.

Sonuç

Çalışma sonucunda elde edilen bulguların başında, sanayi ve tarım ülkeleri arasındaki ekonomik dengede Birinci Dünya Savaşı ve 1929 Krizi ile başlayan değişimin, Londra Para ve İktisat Konferansı'nda artık gün yüzüne çıkmış olması gelmektedir. Bu değişim, kendisini tarım ülkelerinin sınai üretime, sanayi ülkelerinin ise tarımsal üretime yönelmeleri ve dünya geneline yayılan ekonomik milliyetçilik ile gösteriyordu. Londra Konferansı'nın başlıca toplanma amacı, 1929 Krizi ile dengesi alt üst olan küresel ekonominin, devletler arasında uzlaşma sağlanarak yeniden canlandırılmasıydı. Fakat konferans süreci göz önünde bulundurulduğunda, ABD ve Fransa arasında özellikle para politikalarına dair derin bir görüş ayrılığının yaşandığı görülmektedir. ABD, katı bir şekilde devalüasyondan ve ucuz para politikalarından yana bir tavır sergilerken, Fransa ise devalüasyona karşı kararlı bir tutum içerisindeydi. Büyük Britanya ise her iki uca temkinli yaklaşmakla beraber, konferanstan önce 1931 yılında devalüasyon kararı almış ve Fransa'nın savunuculuğunu yaptığı altın standardı sisteminden ayrılmıştı. Dolayısıyla Britanya da ucuz para politikasından yanaydı.

Bu makale çalışmasının ortaya koyduğu üzere, konferans boyunca devletlerin görüşlerinde bir değişiklik olmadığı, dahası fikir ayrılıklarının derinleştiği anlaşılmaktadır. Zira konferans esnasında ABD Başkanı Roosevelt'in para birimlerinin istikrarına karşı yaptığı konuşma ve bu konuda uzlaşma yolunu kapatması üzerine Fransa öncülüğündeki çeşitli Avrupa devletlerinin katıldığı bir Altın Bloku kurulmuştu. Bu olaydan sonra konferansın seyrini değiştirecek nitelikte önemli bir gelişme yaşanmamış, toplantılar fiilen bitme noktasına gelmişti. Konferansın bir başka tartışma konusu olan gümrük duvarları meselesinde ise, her ne kadar konferansın ilk gününde bir Gümrük Ateşkesi ilan edilmişse de birçok katılımcı devlet konferanstan sonra ateşkesten ayrılmıştı. Bu noktada belirtmekte fayda var ki, Gümrük Ateşkesi Haziran 1933 gibi oldukça geç bir tarihte imzalanmıştı. Bu tarihe kadar Türkiye de dahil birçok devlet gümrük duvarlarını arzu ettikleri seviyeye yükseltmiş bulunuyorlardı. Dolayısıyla Londra Konferansı'nın sadece para politikalarında değil, gümrük tarifeleri meselesinde de başarısızlığa uğradığını söylemek yanlış olmayacaktır. Konferansın hem para hem de gümrük meselelerinde istenen sonuçları vermemesinin arka planında devletler arasındaki uzlaşmazlıklar bulunmaktadır. Bu uzlaşmazlıkların çözülememesinde, dünya ekonomisinde bir "lider devlet" eksikliğinin rol oynadığı söylenebilir. Lider devlet olmaya aday ülkelere Büyük Britanya ve Fransa, Birinci Dünya Savaşı'nın

getirdiği yıkım ve iç meseleleriyle mücadele ederlerken, ABD ise siyasi ve iktisadi açılardan içe kapanma eğilimindeydi. Diğer yandan, konferansın 1933'ün yaz ayları gibi geç bir tarihte toplanmış olmasının da sorunların çözülememesinde etkili olduğu değerlendirilmesi yapılabilir. Zira Büyük Buhran'ın başlangıcından konferansın toplanma tarihine kadar geçen yaklaşık 3,5 yıllık sürede devletler ekonomik krize karşı birbirlerinden bağımsız bir şekilde, farklı yaklaşımlarla mücadele etmişlerdi. 1933 yılı itibariyle artık bu politikalar geri dönölmez bir noktaya gelmişti. Ayrıca konferanstaki gelişmelere bakıldığında hükümetlerin iktisat politikalarını değiştirmeye karşı son derece isteksiz oldukları da anlaşılmaktadır.

Çalışma ile ulaşılan bir başka sonuç da 1933 yılına gelindiğinde uluslararası konjonktürde, Türkiye gibi ekonomisi tarıma dayalı ve endüstriyel ürünlerde dışa bağımlı çevre ülkelerin, sanayileşmeye yönelik bağımsız iktisat politikaları izlemelerine uygun bir zemin oluştuğu yönündedir. Bu noktada 1933 Londra Para ve İktisat Konferansı'nda yaşanan gelişmeler bu görüşü doğrulamaktadır. Yukarıda ele alındığı üzere büyük devletler arasında iktisat politikalarına dair derin görüş ayrılıkları mevcuttu ve bu durum konferans sonunda da değişmemişti. Dolayısıyla merkezdeki büyük devletler, küresel ekonomiye yönelik ortak bir politika belirlenmesini ve bunun çevredeki ülkelere empoze edilmesini sağlayacak bir iş birliğinden uzaktılar. Bu da Türkiye gibi, tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine geçmek isteyen ve bunu gerçekleştirebilmek için bağımsız iktisat politikaları izlemek mecburiyetinde olan çevre ülkelerin lehine bir ortam hazırlıyordu. Bunun getirdiği avantajla konferanstaki Türkiye heyeti, hükümetin benimsediği gümrük duvarlarının yükseltilmesi ve para biriminin değerinin korunması politikalarının gerekçelerini açıklamıştı. Gümrük duvarlarının yükseltilmesinde, yerli sanayinin korunması ve böylece yurt içinde istihdamın artırılması amaçlanıyordu. Para politikalarında ise Türk lirasının değerinin yabancı para birimlerine karşı korunmasına son derece özen gösteriliyordu. Bunda, Cumhuriyet kadrolarının Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan enflasyona canlı bir şekilde tanıklık etmiş olmaları önemli pay sahibiydi. Ayrıca Türk lirasının değer kaybetmesi engellenerek, Osmanlı döneminden kalan dış borç yükünün daha da ağırlaşmaması hedefleniyordu. Dolayısıyla Türkiye devalüasyona başvurmamıştı. Bu noktada görölmektedir ki, Türkiye'nin izlediği para politikaları, ABD ve Büyük Britanya'nın devalüasyondan yana ekonomi siyasetinden ayrılıyor ve Fransa'nın ulusal para birimlerinin istikrarından yana görüşü ile örtüşüyordu. Diğer yandan Türkiye, gümrük duvarlarında her ne kadar korumacı bir politika izlese de hükümet bu konuda karşılıklılık esasına dayanmak üzere

uluslararası iş birliğine açıktı. Son olarak, Türkiye'nin konferans boyunca sergilediği tutum, bir taraftan hükümetin bağımsız iktisat politikaları izlemedeki kararlılığını, diğer yandan ise kendisini dışarıya karşı izole etmek gibi bir arzusunun olmadığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Devlet Arşivleri

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Londra Konferansı'nda Çeşitli Devletlerin İleri Sürdükleri Tezlerin Özetleri* (30.10.0.0.228.534.19).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Londra'da Toplanacak Dünya İktisat ve Para Konferansı'na Katılmanız Hakkında Kararname* (30.18.01.02.32.79.6).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Londra'da Toplanacak Milletlerarası İktisat Konferansı'na Bolu Milletvekili Falih Rifkî'nin Müşavir Olarak Katılması* (30.18.1.1.2.37.42.4).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Londra'da Toplanacak Olan Milletlerarası İktisat Konferansı'na Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü'nün Başkanlığında Gidecek Heyet Üyelerine Harcırah ve Siyasi Pasaport Verilmesi* (30.18.1.2.37.41.12).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Londra'da Toplanan Para ve İktisat Konferansı'na Katılan Devletler Arasında Yapılan, Gümrük Mütarekesi'nin Feshi* (30.18.1.2.45.38.19).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Londra Para ve İktisat Konferansı'na Katılan Murahhaslarımıza Türkiye'nin de Gümrük Mütarekesine Katılmasını Teklif Ettiği ve Bununun Da Kabul Edildiği* (30.10.0.0.229.538.7).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Londra Para ve İktisat Konferansı'nda, Baş Delegemiz Tevfik Rüştü'nün Yaptığı Konuşma* (30.10.0.0.229.538.8).

Sürelî Yayınlar

- (1933, 18 Haziran), "Küçük Devletler Sızlanıyorlar: İktisat Konferansına Büyüklerin Tahakküm Ettiğinden Şikâyet Ediliyor", *Cumhuriyet*.
- (1933, 2 Temmuz), "Londrada İşler Karışıyor: Beş Devletin Amerika'ya Yaptıkları Teklif", *Cumhuriyet*.

- (1933, 5 Temmuz), “Konferansta Faaliyet Durdu: Murahhasımız Münir Bey, Alman Heyetinin Mütaleasına Cevap Vererek Bu Heyetin Beyanatını Protesto Etti”, *Cumhuriyet*.
- (1933, 11 Temmuz), “Gümrük Tarifelerinde Tezimiz: İktisat Konferansında Heyetimiz Noktai Nazarını Etraflı Surette İzah Etti” *Cumhuriyet*.
- League of Nations (1933), *Journal of the Monetary and Economic Conference*, 6.
- League of Nations (1933), *Journal of the Monetary and Economic Conference*, 12.
- League of Nations (1933), *Journal of the Monetary and Economic Conference*, 18.
- League of Nations (1933), *Journal of the Monetary and Economic Conference*, 19.
- League of Nations (1933), *Journal of the Monetary and Economic Conference*, 21.
- League of Nations (1933), *Journal of the Monetary and Economic Conference*, 25.
- League of Nations (1933), *Journal of the Monetary and Economic Conference*, 39.

Araştırma Eserler

- ATALAY, Lemi (2017), “Bürokrat, Akademisyen, Siyasetçi Kimliğiyle Cezmi Erçin ve Ekonomik Görüşleri”. Yay. Haz. Erdem ÜNLEN, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1197-1220.
- ATAY, Falih Rıfkı (2019), *Londra Konferansı Mektupları*, Pozitif Yayınevi, İstanbul.
- BEREND, Ivan T. (2020), *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*, Çev. Serpil ÇAĞLAYAN, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- BORATAV, Korkut (2019), *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2015*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- CEMAL ZİYA BEY (1933), “Dünya İktisat Konferansı Hazırlık Komisyonunda İktisat Vakâleti Namına Şirketler ve Sigortalar Müdürü Cemal Ziya Bey Tarafından Dünya Buhranı Ve İktisadî Ve Nakdî Vaziyetimiz Hakkında Yapılan İzah” Haz. T.C. Hariciye Vekâleti, *Dünya Para ve İktisat Konferansı İhzarî Komisyonunda Muhtelif Vekâletler Delegationları Tarafından İktisadî Vaziyet Hakkında Yapılan Tahliller ve Vaşington Mükâlemeleri Etrafında Düşüncelerimizi Muhtevi Muhtıra*, Hariciye Vekâleti Matbaası, Ankara, 7-15.
- CEZMİ BEY (1933), Dünya İktisadi Konferansına Hazırlık Komisyonunda Maliye Vakâleti Namına Varidat Umum Müdürü Cezmi Bey Tarafından Para Politikası Hakkında Yapılan İptidaî İzah. T.C. Hariciye Vekâleti, *Dünya Para ve İktisat Konferansı İhzarî Komisyonunda Muhtelif Vekâletler Delegationları Tarafından İktisadî Vaziyet Hakkında Yapılan Tahliller ve*

Vaşington Mükâlemeleri Etrafında Düşüncelerimizi Muhtevi Muhtıra, Hariciye Vekâleti Matbaası, Ankara, 1-6.

- EDWARDS, Sebastian (2017), "The London Monetary and Economic Conference of 1933 and the End of the Great Depression", *Open Economies Review*, 28.3, 431-459.
- EICHENGREEN, Barry (2008), *Globalizing Capital: A History of the International Monetary System*, Princeton University Press.
- EMİROĞLU, Cezmi (1933), *Londra Para ve İktisat Konferansı*, Damga Matbaası.
- ERDAL, İbrahim (2021), *Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası: Cumhuriyetin Milli Burjuva Oluşturma Girişimi*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- GALBRAITH, John Kenneth (2009), *Büyük Kriz 1929*, Çev. Elif Nihan AKBAŞ, Pegasus Yayınları, İstanbul.
- GÖZCÜ, Alev (2013), *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- IŞIK, Nihat ve DUMAN, Erhan (2012), "Reel ve Finansal Göstergeler Açısından 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi: Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 19.2, 239-260.
- İktisat Terimleri Çalışma Grubu (2011), *İktisat Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KAZGAN, Gülten (2005), *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001): "Ekonomi politik açısından bir irdeleme"*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- MOORE, James Ray (1971), *A History of the World Economic Conference London*, Doktora Tezi, State University of New York, New York.
- MORRISON, Rodney J. (1993), "The London Monetary and Economic Conference of 1933: A Public Goods Analysis", *The American Journal of Economics and Sociology*, 52.3, 307-321.
- NÉRÉ, Jacques (1980), *1929 Krizi*, Çev. Vamık TOPRAK, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara.
- ORAN, Baskın (2018), *Merkez, Çevre, Yarı-Çevre Kavramları*. Baskın ORAN (Ed.). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919-1980)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 36.
- PAMUK, Şevket (2017), *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- POTTER, W. I. (1933), “The World Economic Conference”, *The Australian Quarterly*, 5.18, 33–46.
- SAMUEL, Herbert (1933), “The World Economic Conference”, *International Affairs*, 12.4, 439–459.
- TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim (2009), *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- TEZEL, Yahya Sezai (2015), *Cumhuriyet Dönemi’nin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- VARLIK, Bülent (1981), “Ahmet Hamdi Başar’da Buğday Meselesi”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 2.6, 85-105.

İnternet Kaynakları

- United Nations Statistics Division (1962), *International Trade Statistics 1900-1960*.
Erişim Adresi: <https://unstats.un.org/unsd/trade/imts/Historical%20data%201900-1960.pdf>